

de? Nej, hans livsaften forgyldtes af Anna, så med en let travesti af Hostrup kan man sige at selv om der gik en historiker tabt, et menneske blev dog bevaret!

Med rette trækker dr. Tandrup linien op til situationen efter 1968, det vil bl.a. sige til opgøret med den »værdifrie« videnskab. Den eneste formelle indvending mod bogen skyldes de mange gentagelser; man har fattet tesen længe før konklusionen, for den indhamres energisk helt fra starten. Det er muligt at nogle af »årsagssammenhænge« eller samspillene er mere åndfulde end boldbare; men der er skabt en virkelig stor biografi, en kunstnerisk historikers medlevende og medlidende værk, ikke en fotografisk gengivelse af »wie es eigentlich gewesen«, men et farverigt portræt, udført i samspil mellem model og maler, ikke blot en dom over en historiker, men historikers dom over sig selv og sin videnskab.

P. G. Lindhardt

Paul Holt: *Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark gennem 100 År 1861-1961*. (Lohses forlag, 1961-77).

Når Indre Mission ved sin 100-årsdag skulde have et stort anlagt festskrift måtte opgaven nødvendigvis overdrages seminarirektor Paul Holt. Han har de saglige forudsætninger: adgang til det ellers ikke altid lettilgængelige arkiv, som viste sig fyldigere end hidtil antaget, og han var en skolet og erfarne historiker som sad inde med de metodiske forudsætninger; det vidste man bl.a. fra det dygtige arbejde han allerede 1940 udgav om Københavns Indre Mission 1865-1940. Også den personlige baggrund var i orden. Værket er dediceret til farfaderen – den

kendte indremissionær og gårdejer Jens Holt fra Taulov – og til faderen, den også særdeles kendte indre missions præst der gennem 40 år gjorde sit sogn på Københavns Østerbro til en mønstermenighed i den aktivistiske pietismes forstand, og samtidig var en solid luthersk-konfessionel teolog af militant type.

Roden kendes på frugten. På intet punkt fornægter PH sin fortid, og han er til det yderste loyal mod sin baggrund og over for det materiale han fik i hænde til at skildre den; han er også udrustet med så meget vidsyn, at der aldrig bliver tale om hagiografi; der er en rimelig distance til både personer og sager, men et jubilæumsskrift er altid vanskeligt, fordi man venter at det skal kaste glans over sit emne; det sker også, men varsomt, og om panegyrik er der ikke tale.

Principielt står PH i den tradition der i overensstemmelse med det 19. århundredes personlighedskult og den liberale teologis tro på personlighederne som åndens »gennembrudspunkter« særligt samler sig om personskildringerne, ikke blot i biografisk forstand, men som det for hele værket bærende. I så henseende mindes man om Valdemar Ammundsens fremstilling af det 19. århundredes kirkehistorie som et persongalleri, eller om Michael Neiiendams håndbog i frikirker og sekter. Til gengæld er der næsten intet gjort ud af Indre Mission, anskuet i samfundsmæssig sammenhæng. Indledningen taler om tre typer – vel at mærke psykologisk at forstå – den kultiske, den statiske og den dynamiske (den sidste er Indre Mission!). Dertil svarer det godt at netop personskildringerne – af Vilh. Beck, de første missionærer (Jens Larsen og Jens Dyrholm, eller den ejendommelige pastor Carl Moe (Harboøre!) – gennemgående er vellykkede og nuancerede. Når grænsen overskri-

des til det 20. århundrede bliver det personalhistoriske svagere, bl.a. fordi fremstillingen af dette nyeste tidsrum i nogen grad går i opløsning. Det synes som om PH er begyndt med tillid til opgavens overkommelighed og egne kræfter og derfor har lagt an på megen bredde og en fylde af enkeltheder i de ældre afsnit, men jo mere han nærmede sig nutiden, des mere blev stoffet overmægtigt, pennen mattedes kendetligt og fremstillingen blev både summarisk og diffus på samme tid. Bogen vil behandle tiden 1861-1961, men den første trediedel handler om tiden 1853-1861. Det giver en skæv disposition, men på den anden side er disse otte år – før kleresiet erobrede foretagendet fra lægmændene – så spændende og så differentierede (fordi 1850erne på alle måder var en brydningstid) at den plads der er brugt på dem er godt anvendt. En blivende værdi er de mange, med stor bredde gengivne, breve og dokumenter; de giver værket status af kildepublikation, og det er nyttigt. Billeder er der nok af, men reproduktionen er ikke fremragende.

Også resten af det 19. århundrede er for så vidt vellykket skildret. Der er alt hvad man kan forlange af statistik og økonomi, redegørelser for de organisatoriske forgreninger og det udspecificerede arbejde som, med inspiration fra byerne (især København), blev en væsentlig del af virksomheden, uanset om det gjaldt børne- og ungdomsarbejde, institutioner for søfolk, udlandsdanske, drankere eller prostituerede eller det drejede sig om skolevirksomheden, højskolerne, for ikke at tale om hotellerne og mangfoldige andre »grene«. Meget udmærket er den store gennemgang af vækkelsens forløb i de forskellige landsdele, med fremhævelse af det – især for jyske egne – karakteristiske, f.eks. i forskellen på fisker- og bondemilieuet. Der er lagt uhyre

flid i disse store afsnit, der næsten virker som en opslagsbog.

Ifølge sagens natur har en sejrende almuerejsning som Indre Mission været fuld af spændinger, i forhold til omverdenen, kirkestyret eller kirkens andre retninger, og ikke mindst i forhold til sig selv, efterhånden som social vækst og kulturel åbenhed (eller lukkethed) skabte problemer. Man kan ikke sige at disse problemer ikke er behandlet, men på en mærkelig tam måde. Det er der så at sige altsammen, men her savner fremstillingen prægning. I byerne opstod en Indre Mission, som ikke blot virkede med »ordet«, men også med »gode gerninger« (bl.a. for at bremse socialismen med det resultat at en moderne velfærdsstat derigennem programmeredes), og denne metode var fra starten ikke blot fremmed, men mistænkelig for »landmissionen« der anså vækkelse, omvendelse og helliggørelse i de helliges samfund for det eneste fornødne. Men selv om nogle af bataljerne refereres får man ikke rigtigt indtryk af det beske konkurrenceforhold mellem de to missioner – indtil de langt op i dette århundrede smeltede sammen og »landet« accepterede »byens« metoder, samtidig med at den mere kulturåbne mission – som byggede på præster fra kultursyntesens tid og på borgerskab, ikke på land- eller byalmue – kapitulerede for landmissionens overlegne åndelige og økonomiske ressourcer. Generalforsamlingen i Stenlille, hvor præsterne ved et kup erobrede missionen og gjorde den »kirkelig« (samtidig med at lægmandsdemokratiet måtte vige for en selvsupplerende bestyrelse og en næsten diktatorisk ledelse), er sikkert korrekt nok fremstillet, men det kunde været gjort adskilligt mere dramatisk – uden derfor at være endt i den historiske roman. Becks geniale – antigrundtvigske og antisekteriske – strategi bag

den berømte »jyske rejse« (1865) gælder det samme om, så vel som intrigerne bag kirkerådets (i virkeligheden Københavns Indre Mission) forsøg på, med de mest ejendommelige metoder (for nu at sige det meget blidt), at lokke IM i en kirkepolitisk fælde. Det store opgør i kampen om Ydre Mission (1898) er mere »dynamisk« end her fremstillet – når Th. Løgstrups arkiv om føje tid indgår i Statsbiblioteket vil man med held kunne studere det der. De mange udrensninger, og de mange forsøg på at demokratisere bevægelser er også for fredsommeligt behandlet, ligesom bibelkritikstriden i 1890'erne – der i høj grad var en »klassekamp«, ikke blot en teologisk specialitet – eller IM.s kirkepolitiske dilemma efter 1901, da menighedsrådsloven etc. virkelig bragte sindene i kog og man søgte at konvertere de troendes ret til at regere kirken til juridisk brugbare formuleringer. Harboøre-ulykkerne og deres eftervirkninger i helvedesstriden, syndfrihedslærens indtrængen, forholdet til frikirker uden for og konkurrerende bevægelser inden for folkekirken (»højkirkelige«, alle slags grundtvigianere og »bornholmerne«) – det er der altsammen, men ikke på en måde som viser hvor reelle problemerne virkelig var. Det er ligetil at PH beundrer Vilh. Beck – det vil enhver gøre, som kender noget til ham – men man får ikke indtryk af at det endte med at han tabte, om ikke tøjlerne, så dog balancen og i sine sidste år var særdeles uligevægtig – indtil det utilregnelige. Og det var samtiden godt klar over.

På disse og flere punkter slår den lærde og kundskabsgivende bog ikke til. Det hænger nok sammen med dens karakter af jubilæumsskrift: den skal kunne læses med bifald i de kredse den er skrevet for og handler om. Hver gang man nærmer sig det kritiske og

det dramatiske, viges der udenom, lyset dæmpes ned og ord og handlinger opfattes i en bedre mening end de nok var sagt og gjort.

Som håndbog i IM.s historie er bogen – i al fald til noget ind i det 20. århundrede – et kvalificeret arbejde; som jubilæumsskrift er den sober og uden jubelhyl, men for fredsommelig i den kritiske analyse. Der er andet og mere at sige om Indre Missions placering i det danske samfund i disse 100 år; dette »andet« kommer ikke til sin ret blot ved også at citere kritiske røster udefra (f.eks. Aakjær og Kirk). PH er – ifølge forordet – selv klar over at der på de samme kilder kunde være skrevet en helt anden historie, givet en anderledes vurdering. Det kunde der naturligvis, bl.a. hvis ikke de sociale aspekter i den grad havde stået i skygge af de psykologiske. Men som apostlen siger: »kan der strømme sødme og bitterhed fra samme kildevæld«? Det kan der selvsagt ikke! Vi må være glade for at disse, herefter uomgængelige, 909 sider ikke er blevet mere lemonadeagtige end det er til at leve med.

P. G. Lindhardt

Johs. Nielsen: *Genrejsningshåb og undergangsangst. Dansk forsvarspolitik mellem 1864 og 1870 og folkestyrets første forsvarsordning.* (Odense Universitetsforlag, 1979). 191 s.

Nederlaget i 1864 skabte en helt ny forsvarspolitisk situation, hvor Arméplanen af 1842 var ubrugelig, og behovet for en ny forsvarsordning derfor en bydende nødvendighed. Resultatet blev folkestyrets første hærlov i 1867 og første søværnslov i 1868.

Johs. Nielsen har sat sig som opgave at tegne et indgående billede af denne nye forsvarsordning, dens forudsætninger, tilblivelsesproces og endelige ud-